

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn

[Formen "mand"] er, og med rette, ordbogsformen, den er ordets "ding an sich", bærer af ordets betydningsindhold og derudover intet. Anderledes med de to bekendthedsformer: "manden" – "en mand"; de giver mere end selve ordets begrebsindhold, idet de samtidig sætter dette indhold i forhold til den tiltaltes bevidsthedsindhold – som kendt af ham eller ikke."
(Aage Hansen 1927:12f)

Nominalernes interne syntaks

Lars Heltoft har i en artikel om "Det danske nominals udtryks- og indholdssyntaks" (Heltoft 1996) givet en omfattende redegørelse for den analyse af nominalerne der også i kort form gengives i GDS's afsnit om indholdssyntaksen (Hansen og Heltoft 2011:101ff). På udtrykssiden er det determinatoren der er kerneled, det er nemlig det eneste led der ikke kan udelades:

- (1) $\text{det} \leftarrow (\text{Adj})(\text{N})(\text{Adv/Rel.sætn.})$
den lille pige med svovlstikkerne
 $\text{det:} \leftarrow \text{Adj: lille N: pige Adv/Rel.sætn.: med svovlstikkerne}$
pigen med svovlstikkerne
 $\text{det: -en} \leftarrow \text{N: pige Adv/Rel.sætn.: med svovlstikkerne}$
– her er der ingen plads til adjektiver

Ole Ravnholt

hende med svovlstikkerne

det: *hende* $\leftarrow$ Adv/Rel.sætn.: *med svovlstikkerne*

– her er der ingen plads til adjektiver (men: *hende den lille med svovlstikkerne*)

hun

det: *hun*

– her er der ingen plads til modifikatorer overhovedet (**hun med svovlstikkerne*)

På indholdssiden er det interdependensforholdet mellem determinatoren og kategorien der er nominalernes kerne, og egenskaber tilskrives denne relation (svarende til den intenderede referent):

- (2) $[[\text{DET} \leftrightarrow \text{KATEGORI}] \leftarrow \text{EGENSKAB}]$
den lille pige
 $[[\text{DET: den} \leftrightarrow \text{KATEGORI: pige}] \leftarrow \text{EGENSKAB: lille}]$

Eva Skafte Jensen har gjort opmærksom på at adjektivisk udtrykte egenskaber ikke altid tilskrives referenten, men at de også kan indgå i afgrænsningen af kategorien, altså i en kompleks konceptuel specifikation (Jensen 2004). Egenskaber der således afgrænser kategorien, og som derfor gælder alle eksemplarer, kan kaldes essentielle, mens egenskaber der tilskrives referenten, og som altså ikke nødvendigvis gælder alle eksemplarer af kategorien, kan kaldes accidentielle (Erik Hansen 2001/1990). Hvis vi skelner på denne måde, kan vi, som jeg tidligere har foreslået (Ravnholt 2007), få:

- (3) $[[\text{DET} \leftrightarrow [\text{SPEC} \rightarrow \text{KATEGORI}]] \leftarrow \text{EGENSKAB}]$
der kom en ivrig grøn spejder for at sælge lodsedler
 $[[\text{DET: en} \leftrightarrow [\text{SPEC: grøn} \rightarrow \text{KATEGORI: spejder}]] \leftarrow \text{EGENSKAB: ivrig}]$

Kategorien forudsættes hvis den ikke udtrykkes

Det at alt andet end bestemmeren kan være udeladt, betyder at kategorien ikke nødvendigvis er udtrykt, selv om den er nødvendig på indholdssiden. Hvis den ikke er udtrykt, må den med andre ord være forudsat, og et pronomen eller et udtryk der involverer substitution eller

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

ellipse af N, må derfor reaktivere kategorien (eventuelt også specifikationer og egenskaber) samtidig med at de indfører eller identificerer referenten, selv om deres indhold ikke udtrykkeligt specificerer den (forudsatte indholdsstørrelser i enkelte anførselstegn):

(4) <i>et sort flag</i>	[[DET: <i>et</i> ↔ KATEGORI: <i>flag</i>]	← EGENSKAB: <i>sort</i>]
<i>det sorte flag</i>	[[DET: <i>det</i> ↔ KATEGORI: <i>flag</i>]	← EGENSKAB: <i>sorte</i>]
<i>et sort</i>	[[DET: <i>et</i> ↔ KATEGORI: 'flag']	← EGENSKAB: <i>sort</i>]
<i>det sorte</i>	[[DET: <i>det</i> ↔ KATEGORI: 'flag']	← EGENSKAB: <i>sorte</i>]
<i>et sort ét</i>	[[DET: <i>et</i> ↔ KATEGORI: <i>ét</i> ('flag')]	← EGENSKAB: <i>sort</i>]
<i>flaget</i>	[[KATEGORI: <i>flag</i> ↔ DET: <i>-et</i>]	← EGENSKAB: 'sort']
<i>det</i>	[[DET: <i>det</i> ↔ KATEGORI: 'flag']	← EGENSKAB: 'sort']
<i>ét</i>	[[DET: <i>ét</i> ('et') ↔ KATEGORI: <i>ét</i> ('flag')]	← EGENSKAB: ?]

Konceptuelle specifikationer der således forudsættes og reaktiveres af et pronomen eller en substitution/ellipse, må allerede være aktive i hukommelsen, selv om de referenter der henvises til, ikke nødvendigvis er identificerbare. Tilgængelighed/aktivering i Wallace Chafes forstand (Chafe 1994) og identificerbarhed er altså, som også Philip Diderichsen (2008:40) har gjort opmærksom på, ikke sammenfaldende. Hvis en referent er identificerbar, så er dens koncept ganske vist også tilgængeligt eller aktivt, og en henvisning til referenten vil reaktivere det, men det er ikke nødvendigvis involveret som grundlag for identifikation. Og et aktivt koncept kan være grundlag for indførelsen af en ny, endnu-ikke-identificerbar referent uden at blive nævnt udtrykkeligt.

Analysens afgrænsning

Heltofts (og GDS's) analyse omfatter udtrykkelig kun nominalsyntagmer som er argumenter (subjekter, objekter og styrelser i præpositionalsyntagmer), dvs. nominalsyntagmer som er referentielt forankrede, og som derfor har determinator. Nøgne nominalsyntagmer omfattes ikke, for de er ikke referentielt forankrede:

Appellativets nøgne form indeholder ikke nogen instruks til modtageren om at identificere referenter eller opbygge forestillinger om referenter" (Hansen og Heltoft 2011:474)

Ole Ravnholt

– og de er jo netop karakteriseret ved ikke at have determinator, så deres indholdskerne kan ikke være interdependens mellem DET og KATEGORI. Nøgne appellativer kan derimod være prædikativer:

- (5) *hun er lærer*
han er gul spejder

eller inkorporerede objekter (med tryktab på verbalet):

- (6) *hun _olæser avis*
han _obygger hus
de _olaver god mad
de _olaver farseret and

Nominalprædikativer med (ubestemt) determinator:

- (7) *han er et fjols*
hun er en god lærer

er heller ikke omfattet af analysen, for som prædikativer er de ikke referentielt forankrede:

Den ubestemte artikel kan ikke i denne syntaktiske position indføre en beskrivende diskursreferent (Hansen og Heltoft 2011:888).

Men selv om den omtalte referent altså allerede er referentielt forankret og ikke indføres af det ubestemte nominalsyntagme, så må appellativerne (med eventuelle adled) i denne syntaktiske funktion alligevel indføre et koncept der specificerer (eller ”beskriver”) den forudsatte referent.

Substantivernes og pronomenernes ”stammebetydninger”

I afsnittet om ordklasserne i GDS karakteriseres substantivernes stammebetydning således:

Substantiver betegner KATEGORIER, og med kategoribegrebet følger forestillingen om et enkelt eksemplar af kategorien. (Hansen og Heltoft 2011:171).

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

Appellativerne, som er de substantiver der er på tale her, beskrives således:

Substantiver som betegner kategorier med mere end et medlem, kaldes traditionelt for APPELLATIVER. (Hansen og Heltoft 2011:172).¹

Pronomenernes stammebetydning beskrives således:

Pronomenernes vigtigste funktion er at sætte modtageren i stand til at identificere og fastholde de referenter der tales om i en tekst, og dermed skabe sammenhæng. (Hansen og Heltoft 2011:180)

Appellativernes funktion

Karakteristikken af substantiverne indebærer, så vidt jeg kan se, at KATEGORI forstås ekstensionelt, dvs. som en mængde af referenter eller eksemplarer. Men der er som allerede nævnt mange anvendelser af appellativer hvor det er tydeligt at der ikke tilsigtes nogen instantiering af den kategori som appellativet betegner, fx i prædikativer og i inkorporerede objekter:

- (8) *han er lærer/ gul spejder/ københavnner med stort K*
hun læser avis; han bygger hus; de laver farseret and

Ikke-determinerede appellativiske prædikativer specificerer en kategori som subjektets referent henregnes til. Men denne referent er, som altid ved prædikativer, forudsat, dvs. den indføres eller identificeres ikke ved hjælp af prædikativet, men ved hjælp af subjektet, og det vil sige: ikke ved hjælp af det appellativ der indgår i prædikativet. Derimod aktiverer appellativet et koncept som specificerer kategorien. Derfor kan man ikke forstå KATEGORI ekstensionelt, som 'mængde' eller 'klasse', for det indebærer jo at kategorien er altid er instantieret, men appellativernes indhold bør snarere forstås intensionelt, som et koncept, et blåtryk der specificerer hvordan kategorien i givet fald skal instantieres, og giver kriterier for hvilke entiteter der kan henregnes til kategorien.

¹ Proprierne betegner derimod kategorier med kun ét medlem (Hansen og Heltoft 2011:174).

Appellativiske prædikativer er typisk nøgne, men som det er fremgået kan der være adled knyttet til det nøgne appellativ – som altså ikke nødvendigvis er splitternøgent. Derfor burde man måske snarere tale om nøgne (dvs. ikke-determinerede) nominalsyntagmer. Adled i nøgne nominalsyntagmer deltager i specifikationen af kategorien og betegner derfor essentielle egenskaber. Indholdssyntaktisk er disse adled med andre ord SPEC, ikke EGENSKAB:

- (9) [SPEC $\rightarrow$ KATEGORI]
[SPEC: *gul* $\rightarrow$ KATEGORI: *spejder*]
[KATEGORI: *københavner* $\leftarrow$ SPEC: *med stort K*]

Den indholdssyntaktiske analyse af de nøgne nominalsyntagmer er derfor sammenfaldende med analysen af KATEGORIEN i de determinerede, og det er nærliggende at antage at appellativerne med eventuelle specificerende adled ikke kalder på et eksemplar i nogen af tilfældene.

Udtrykssyntaktisk må N være kerneled i denne type, for det er det eneste led der ikke kan udelades – adjektiviske prædikativer er ikke nominalsyntagmer med elideret N:

- (10) (Adj) $\rightarrow$ N $\leftarrow$ (Adv/Rel.sætn.)
Adj: *gul* N: *spejder*
N: *københavner* Adv: *med stort K*

Adled som betegner accidentielle egenskaber, og som altså karakteriserer eller beskriver eksemplarer, men som ikke bidrager til at specificere kategorien, findes i prædikativ funktion kun sammen med determinatorer, altid ubestemte:

- (11) *hun er en god lærer/en ivrig grøn spejder/en leder med store ambitioner*

Men også her er det subjektet der identificerer referenten, ikke prædikativet. Referenten er allerede indført, og kan derfor ikke indføres igen. Eksemplerne i (11) er af tilnærmelsesvis samme type som (12), der ligeledes giver en vurderende karakteristik af referenten, men som heller ikke identificerer nogen referent:

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

- (12) *han er et fjols/en gammel nar/en helt*
de er nogle hoveder/nogle kønne nogle

Til forskel fra de nøgne prædikativer, der kan siges at kategorisere referenten, kan man sige at disse typer karakteriserer den som et eksemplar med bestemte egenskaber. Det gør det fristende at lade dem have samme indholdssyntaktiske analyse som de referentielle nominaler, med den modifikation at indholdet af interdependensen mellem DET og KATEGORI ikke nødvendigvis er en referent, men et eksemplar. Ubestemte nominalsyntagmer anvendes med andre ord individuerende (Ravnholt 2007:236f), men ikke nødvendigvis referentielt. Det afgøres af den syntaktiske funktion.

Også inkorporerede objekter kan have specificerende adled, altså den slags der betegner essentielle egenskaber:

- (13) *han laver god mad*
hun laver farseret and

Adj: *farseret* N: *and* [SPEC: *farseret* → KATEGORI: *and*]

Men de er altid nøgne og har ikke beskrivende eller karakteriserende adled. Den slags forekommer kun i egentlige objekter, og det indebærer at verbalet bærer tryk:

- (14) *han laver noget god mad*
hun laver en fantastisk farseret and

Pronomenernes funktion

GDS's karakteristik af pronomenernes funktion er som nævnt at de sætter modtageren i stand til at identificere og fastholde de omtalte referenter. Men da pronomenerne kun indeholder meget abstrakt information om den kategori referenten tilhører (de udviser forskellige kombinationer af person, numerus, sexus og genus – genus kan være styret af semantiske forhold ("frit genus") eller af en appellativstamme (Ravnholt 2005)), så bidrager de ikke meget til identifikationen af referenten. Deres vigtigste funktion er derfor egentlig en anden, nemlig at vise om afsenderen regner det intenderede eksemplar

Ole Ravnholt

for identificerbart eller ikke. Det gælder både når pronomenet er et selvstændigt nominal, og når det fungerer som determinator. Både den latinske betegnelse, *pronomen*, ”(i stedet) for navneord”, og den almindelige danske betegnelse, *stedord*, er derfor egentlig misvisende, som allerede Kr. Mikkelsen gjorde opmærksom på.

Pronomenerne står ikke i stedet for et substantiv eller et nominalsyntaxme, men ganske vist på steder i sætningen hvor de også kan findes, og med samme funktioner. Deres indhold kan snarere karakteriseres som en instruks til modtageren om at indføre eller identificere et eksemplar, men det koncept der er nødvendigt for at det kan finde sted, må i hovedsagen hentes et andet sted, nemlig enten i det appellativ (evt. med adled) der også indgår i nominalsyntaxmet (hvis pronomenet er determinator), eller i hukommelsen (hvis pronomenet er et selvstændigt nominal). Pronominet *hun* afviser match med ikke-besjælede, ikke-hunlige referenter, men accepterer match med besjælede, hunlige referenter, uanset deres øvrige karakteristika, hvis bare de er tilstrækkeligt aktiverede i hukommelsen. Og *hun* og *han* er vel at mærke de mindst promiskuøse af pronomenerne.

Substitution og ellipse

Se på følgende frit opfundne, men næppe helt utænkelige replikskifte:

- (15) *Skal vi gå ned og spise is?*
a. *Ja, jeg vil gerne have én.*
b. *Jeg vil have en rigtig stor én!*
c. *Jeg skal bare have en lille.*

I udgangspunktet er der hverken identificerbare referenter eller tilgængelige koncepter. (15) *Skal vi gå ned og spise is?* indfører konceptet ’is’ ved hjælp af det inkorporerede objekt *is*, men ikke noget konkret eksemplar, altså ikke nogen referent – til forskel fra *Skal vi gå ned og spise noget is?*, hvor objektet ikke er inkorporeret, og hvor der derfor på en gang indføres et koncept, ’is’, og en referent, nemlig en afgrænset mængde af is. Udtryks- og indholdssyntaktisk:

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

- (16) N: *is* [KATEGORI: *is*]
 det: *noget* N: *is* [DET: *noget* ↔ KATEGORI: *is*]

Objekterne i (15) a.-c. har determinatorer, og de indfører nye referenter, men de har ikke noget udtryk der specificerer konceptet for de pågældende eksemplarer. Det er ikke nødvendigt, for det er allerede aktiveret.

- (17) *Ja, jeg vil gerne have én.*
 det: *én* [DET: *én* ↔ KATEGORI: 'is']

Nøgent, trykstærkt *én* (og tilsvarende *no'en*) er, når det ikke et talord, en instruks til modtageren om at indføre en ny (ikke-identificerbar) referent med en konceptuel specifikation der er tilgængelig i hukommelsen, men som ikke udtrykkes. Det fungerer udtryksmæssigt som determinator på samme måde som de bestemte pronomener, og indholdsmæssigt som DET, mens KATEGORIEN hentes i hukommelsen. Nominalskemaet klapper sammen på samme måde som ved bestemt form af appellativerne, og det udelukker at der kan være talord, adjektiver og kvantumsangivelser i syntagmet (Ravnholt 2007:238).

- (18) *Jeg vil have en rigtig stor én!*
 det: *en* ← Adj: *rigtig stor* N: *én*
 [[DET: *en* ↔ KATEGORI : (*én*) 'is'] ← EGENSKAB : *rigtig stor*]

Her er det trykstærke *én* (og tilsvarende *no'en*) på N-pladsen ikke involveret i en instruks om at indføre en referent. Det udtrykker ikke nogen konceptuel specifikation, men der skal aktiveres et allerede tilgængeligt koncept, for KATEGORIEN skal jo udfyldes. Nominalsyntagmet som helhed indfører faktisk en referent, men den funktion udløses af det tryksvage *en* på det-pladsen. *Én* kan altså være pronominalt, dvs. have funktion af nominal som i (17), eller substituerende, dvs. udfylde N-pladsen i nominalsyntagmet som i (18). I det første tilfælde indfører det en referent, i det andet ikke.

- (19) *Jeg skal bare have en lille.*
 det: *en* ← Adj: *lille*
 [[DET: *en* ↔ KATEGORI: 'is'] ← EGENSKAB: *lille*]

Ole Ravnholt

Her er N-pladsen slet ikke udfyldt, og der er med andre ord ikke udtrykt nogen konceptuel specifikation. Det indebærer som i (18) at der skal aktiveres et allerede tilgængeligt koncept. Også her indføres der en referent i kraft af instruks fra det trykssvage *en* på det-pladsen.

Arbejdsdelingen mellem pronomener og appellativer: reference og konceptuel specifikation

Substitution minder med andre ord langt mere om ellipse end om pronominalisering – og ellipse er da ifølge Halliday og Hasan (1976:88) heller ikke andet substitution med ingenting. På grund af deres mangel på konceptuelt indhold gør de substituerende udtryk *én*, *no'en* (eller ingenting) det nødvendigt at reaktivere et allerede tilgængeligt koncept, men de anvendes ikke referentielt når de er substituerende, dvs. står på N-pladsen i et nominalsyntagme; det forudsætter en determinator. Pronomenerne er altid involveret i reference og kun indirekte i konceptuel specifikation, for så vidt som indføring eller identifikation af en referent involverer at dens konceptuelle specifikation aktiveres. Appellativerne er altid involveret i konceptuel specifikation og kun indirekte i reference, for så vidt som de leverer den specifikation der gør det muligt at instantiere en referent når den indføres, og som giver kriterier for hvordan en referent kan identificeres når der er flere at vælge imellem.

Litteratur

- Chafe, Wallace (1994) *Discourse, Consciousness, and Time*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Diderichsen, Philip (2008) *One of a kind. The Processing of indefinite one-anaphora in spoken Danish*. Lund: Lund University Cognitive Studies 138.
- Halliday og Hasan (1976) *Cohesion in English*.
- Erik Hansen (2001/1990) *Essens og accidens i dansk*. I Erik Hansen: *Glæden ved grammatik. Redigeret af Henrik Galberg Jacobsen og Henrik Jørgensen*. København: Hans Reitzels Forlag:226-235.

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

- Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog* I-III. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Aage (1927) *Bestemt og ubestemt substantiv. Bidrag til dansk substantivsyntaks*. København: Arnold Busck.
- Heltoft, Lars (1996) Det danske nominal udtryks- og indholdssyntaks – et dependensanalytisk forsøg. I *Ny Forskning i Grammatik. Fællespublikation 3*. Kollekollekollokviet 1995. Odense Universitetsforlag:7-34.
- Jensen, Eva Skafte (2004) Kanoniske og ikke-kanoniske nominalsyntaxmer i moderne dansk. I *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 11*. Højstrupgårdsymposiet 2003. Odense Universitetsforlag.
- Mikkelsen, Kr. (1893) *Dansk Sproglære. Til Brug ved Undervisningen i lærde Skoler og Seminarier*. København: Lehmann og Stages Forlag.
- Ravnholt, Ole (2005) 'sødt er syndigt' – genus som funktionel og produktiv kategori i dansk. I Cramer, Jens, Mette Kunøe og Ole Togeby: *Teorien om alt og andre artikler om sprog og filosofi*. Århus: Wessel og Huitfeldt:211-227.
- Ravnholt, Ole (2007) Bidrag til en funktionel grammatisk beskrivelse af det danske nominals struktur og topologi. I *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Nordisk Institut, Aarhus Universitet:231-243.
- Wivel, H.G.: *Synspunkter for dansk sproglære*. København: Det Nordiske Forlag.